

NYELVVESZTÉS, NYELVJÁRÁSVESZTÉS, NYELVCSERE

SEGÉDKÖNYVEK
A NYELVÉSZET TANULMÁNYOZÁSÁHOZ XXXII.

NYELVVESZTÉS,
NYELVJÁRÁSVESZTÉS,
NYELVCSERE

Szerkesztette:

P. LAKATOS ILONA és T. KÁROLYI MARGIT

TINTA KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST, 2004

SEGÉDKÖNYVEK A NYELVÉSZET TANULMÁNYOZÁSÁHOZ XXXII.

Sorozatszerkesztő:
KISS GÁBOR

A kötet megjelenését támogatta
a Nyíregyházi Főiskola BMFK Tudományos Bizottsága

Lektor:
† DR. MEZŐ ANDRÁS

ISSN 1419-6603
ISBN 963 7094 00 8

© TINTA Könyvkiadó, 2004
© A szerzők, 2004

A kiadásért felelős
a TINTA Könyvkiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Hidalmási Anna
Műszaki szerkesztő: Bagu László

TARTALOM

Bevezető	7
NYELVI VÁLTOZÁS SZOCIOLINGVISZTIKAI SZEMPONTBÓL	
GÖNCZ LAJOS	
Újabb adalékok a vajdasági magyar beszélők nyelvhasználati szokásaihoz	13
LANSTYÁK ISTVÁN	
A kölcsönzés és a maradványhatás néhány kérdéséről	25
CZIBERE MÁRIA	
Nyelvi állapotunk középiskolás fokon	32
SÁNDOR KLÁRA	
Az „én nyelvem” – a „saját nyelvváltozatra” vonatkozó vélekedések nem nyelvészek ítéleteiben	40
KOŽÍK DIANA	
Nyelvjárási attitűdök a szenci és környékbeli pedagógusok körében	50
ZELLIGER ERZSÉBET	
Nyelvi kontaktusok egy családban	59
PINTÉR TIBOR	
Nyelvújítás, nyelvmegtartás, nyelvcsere Dunaszerdahelyen	63
KASSAI ILONA	
Az -e kérdőszó és az is kötőszó együttes előfordulásának szórendi megoldásai	72
HATTYÁR HELGA	
A siket közösségek és a nyelvcsere	77
WEBER KATALIN	
Ez most akkor jó?	86
COCORA BEATRICE	
Magyar és/vagy román?	91
EÖRY VILMA	
Nyelvvesztés és nyelvjárásvesztés – egyszerre	96
HELTAINÉ NAGY ERZSÉBET	
Dialektológiai és szociolingvisztikai tanulságok a nyelvművelés számára	101
NYELVJÁRÁSAINK VÁLTOZÁSA	
PAPP GYÖRGY	
A szólásinterferenciától a szólásvesztésig	111
HELTAI JÁNOS IMRE–TARSOLY ESZTER	
Lehetőségek a moldvai kétnyelvű katolikus közösségek nyelvcserejének elemzésére	118
CSERNICKÓ ISTVÁN	
Valóban különleges-e a (fiatal) nagydobronyai nyelvjárása?	126
HÍRES KORNÉLIA	
A badalói magyar közösség nyelvhasználati és nyelvjárási sajátosságainak vizsgálata	130
MÁRKU ANITA	
Nyelvjárási eredetű nyelvi változók a kárpátaljai magyar fiatalok nyelvhasználatában	135

RAJSLI ILONA	
Nyelvjárásvesztés és attitűdváltás a vajdasági magyar fiatalok körében	146
ANDRIĆ EDIT	
A vajdasági magyar gyerekek nyelvhasználatában tapasztalható környezetnyelvi hatásokról	153
JUHÁSZ DEZSŐ	
Az északi csángók eredetéről „A romániai magyar nyelvjárások atlasza” tükrében	163
POSGAY ILDIKÓ	
Nyelvek, nyelvjárások kölcsönhatása a Kárpátok régiójában	175
HEGEDŰS ANDREA	
Az egyesített nyelvatlaszok jelentőségéről	178
BOKOR JÓZSEF	
Adalékok a kisebbségi nyelvjárások életéhez a Muravidéken	182
KOLLÁTH ANNA	
Nyelvi változók lendvai diákok írott nyelvében	185
BALOGH LAJOS	
A kettőshangzók fonológiai státusza a kárpátaljai Dercen nyelvjárásában	192
VARGA JÓZSEFNÉ	
Egy település mai nyelvállapotáról	195
FAZEKAS TIBORC	
A bukovinai székelyek nyelvjárásának idomulása a köznyelvi változatokhoz	202
SÁNDOR ANNA	
„... s a nagyszülők beszélni tanulnak az unokák nyelvén”	207
MÍZSER LAJOS	
Népnyelv és köznyelv Dél-Abaújban	213
NYELVI VÁLTOZÁS A SZÓKÉSZLET ÉS A NÉVTAN TÜKRÉBEN	
GUTTMANN MIKLÓS	
A szókészlet német elemeinek változása a muravidéki magyarok nyelvében	219
BENŐ ATTILA	
Román kölcsönszó – magyar igekötő	223
BURA LÁSZLÓ	
Új szavak, új jelentések (a romániai) Szatmár köznyelvében	230
KISS GÁBOR	
Életmódváltás – szókincseltolódás	237
POLLNER PÉTERNÉ OSZKÓ JULIANNA	
A szinonimák ismerete második, negyedik és hatodik osztályos korban	248
VÖRÖS OTTÓ	
A nyelvvesztés fokozatai egyének és kisközösségek névhasználatában	253
VÖRÖS FERENC	
Nyelvcseré – névcseré a Zobor-vidéken	259
MÉNYHÁRT JÓZSEF	
Élő nevek forrásánál	269
SZOTÁK SZILVIA	
A burgenlandi magyarság nyelvi jogai	278
P. LAKATOS ILONA – T. KÁROLYI MARGIT	
Ajánlás	291
Mutató	295

VALÓBAN KÜLÖNLEGES-E A (FIATAL) NAGYDOBRONYIAK NYELVJÁRÁSA?

1. Mit vizsgáltunk, illetve mit tudunk a nagydobronyaiak nyelvjárásáról, nyelvhasználatáról?

A Nagydobronyról és nyelvéről szóló írások szerzői egyetértenek abban, hogy Nagydobrony nyelvjárása eltér a többi kárpátaljai magyar nyelvjárástól. Az eltérés főként az illabiális *á* hang használatában nyilvánul meg, és e hang használata miatt tekintik elsősorban palócos jellegűnek a nagydobronyi dialektust (vö. Balogh 1991, Balogh–Debreceni 1995, Horváth 1992, Horváth–Lizanec 1993).

„Nagydobrony (...) nyelvileg és az etnikai szokásokat illetően is eléggé markánsan különbözik a környezetétől, a Csap és Munkács között elterülő régió magyar nyelvjárási sajátosságaitól” – írja például a Balogh Lajos – Debreceni Anikó szerzőpáros (1995: 157). Másokhoz hasonlóan ők is megjegyzik, hogy „a rövid illabiális *á* általános elterjedtsége (...) különíti el legélesebben a nagydobronyaiak beszédét a környező településektől” (uo.).

Móricz Kálmán *Nagydobrony* című monográfiájában így ír a falu nyelvjárásáról: „A falu népének beszéde annyira elüt a környék nyelvjárásától, hogy a nagydobronyi embert idegen környezetben azonnal felismerik, mihelyt megszólal. (...) A nyelvjárás legfőbb, mondhatni meghatározó hangtani jellegzetessége az ajakkerekítés nélkül képzett (szakszóval: illabiális) rövid *á* és az ajakkerekítéses (labiális) hosszú *ā* hang megléte” (1993: 278).

2. A vizsgálatról

2000. április 3. és május 4. között 6 járásban 29 kárpátaljai magyarlakta település 35 oktatási intézményében összesen 661, magát magyarnak valló és a kérdőív magyar nyelvű kitöltésére vállalkozó, az érettségi előtt egy évvel álló adatközlő töltött ki egy nyelvhasználati kérdőívet. Ez a minta (amely a kárpátaljai magyar közösség 0,4%-át teszi ki) reprezentatívan képviseli a kárpátaljai magyar középiskolásokat mint szociológiailag jól körülírható társadalmi csoportot, de az így nyert adatok révén sokat tudhatunk meg az egész kárpátaljai magyar közösség nyelvhasználatáról is.

3. A kérdőívben *nyelvi változókat* vizsgáltunk

Előadásunkban az alábbi kérdésekre keresünk választ.

1. Van-e eltérés a nagydobronyi és nem nagydobronyi középiskolások nyelvhasználatában az illabiális *á*-záson (amit egyébként mi nem vizsgáltunk) kívül is?
2. Ha van eltérés, akkor milyen nyelvi változókra terjed ki?
3. Milyen jellegű a különbség: a nagydobronyaiak vagy a más iskolába járók nyelvhasználatában magasabb-e a standard válaszok aránya?

4. Végül pedig megpróbálunk néhány adalékkal szolgálni a nagydobronyai nyelvjárásnak a palóc nyelvjárástípusba sorolásához a vizsgált nyelvi változók kapcsán.

A fenti kérdésekre azért kereshettünk választ a fentebb említett vizsgálat adatai között, mert a 661 fős mintából összesen 32 fő (a minta 4,8%-a) nagydobronyi, 629 fő (95,2%) pedig más településen él. A 32 nagydobronyi adatközlő közül 31 fő a nagydobronyi középiskola, 1 pedig a református líceum diákja.

4. Az eredmények

A nyelvhasználati kérdőívben összesen 51 feladat szerepelt. A feladatokkal 52 változópéldányt vizsgáltunk, amelyek 17 típusváltozóba sorolhatók. Háromféle feladattípust használtunk: mondatjavító (MJ), mondatkiegészítő (MK) és mondatválasztó (MV). Az elsőben egy megadott mondatról el kellett dönteniük az adatközlőknek, hogy helyes-e, és ha nem, akkor úgy javítani, hogy szerintük helyes legyen. A másodikban hiányos mondatokat kellett kiegészíteni odaillő végződéssel. A harmadikban pedig két megadott, egymástól csak a vizsgált változó változataiban eltérő mondat közül kellett kiválasztani azt, amelyik az adatközlő szerint helyes.

Az elemzés során megvizsgáltuk, hogy van-e eltérés a nagydobronyi és nem nagydobronyi középiskolások között az egyes nyelvi változók változatainak használatában, megítélésében. A számítógépes statisztikai elemzés során csak azokat az eltéréseket vettük figyelembe, amelyek a khi-négyzet-próba alapján legalább 5 vagy 1 százalékos szinten szignifikánsak.

Az 52 vizsgált változópéldány közül 11 esetben volt jelentős különbség a két csoport között. Ebből 5 esetben 1%-os, 6 esetben pedig 5%-os szinten szignifikáns az eltérés.

Ez azt jelenti, hogy a nagydobronyi és nem nagydobronyi minta nyelvhasználata nem kizárólag az illabiális *á*-zás tekintetében tér el egymástól, hanem más nyelvi változók tekintetében is van szignifikáns különbség a két minta között.

De milyen nyelvi változók terén mutatkozott eltérés a két csoport nyelvhasználata között? A kérdőívben összesen 17 típusváltozót vizsgáltunk. Ezek közül 7 változótypusnál találtunk jelentős eltérést a két minta között, mégpedig az alábbiaknál:

1. *-t* végű igék kijelentő módja (1 változópéldány)
2. *kell lesz* (1 változópéldány)
3. *kell legyen* (1 változópéldány)
4. lexikai kölcsönzés (3 változópéldány)
5. névelő keresztnév előtt (1 változópéldány)
6. nákozás (3 változópéldány)
7. *nálunk/hozzánk* (1 változópéldány).

Azon hét változópéldány esetében, amelyeknél szignifikáns ($p < 0,01$ vagy $p < 0,05$) különbséget találtunk a két minta között, kétszer a nagydobronyi, kilencszer pedig a nem nagydobronyi középiskolások körében volt magasabb a standard változatok előfordulási aránya.

5. Adalékok a nagydobronyi nyelvjárásnak a palóc nyelvjárástípusba sorolásához

Az elemzett típusváltozók között három olyat is vizsgáltunk, amelyek nem-standard változata a nyelvjárási szakirodalom alapján a palóc nyelvjárásokra (is) jellemző. Ez a három

típusváltozó (a) a nákozás, (b) a *-nál/-nél* helyhatározórag *-hoz/-hez/-höz* helyett való használata és (c) a hasonlítás kifejezése. Amint azt írásunk elején említettük, a nagydobronyi nyelvjárást többen is (a jellemzően az északkeleti nyelvjárástípusba sorolt kárpátaljai dialektusokkal ellentétben) a palóc nyelvjárásokkal rokonítható nyelvjárászigetnek tekintik. Kézénfekvőnek tűnik tehát, hogy a kárpátaljai magyar középiskolások reprezentatív mintáján alapuló kutatás adatait felhasználva megpróbáljunk közelebb kerülni a nagydobronyi nyelvjárás helyének megtalálásához a magyar nyelvjárások rendszerében.

A dialektológiai szakirodalom szerint a *nákozás*, a *-nál/-nél* családi helyhatározórag *-hoz/-hez/-höz* helyett való használata és a hasonlítás *-tól/-től* raggal való kifejezése a palóc nyelvjárásoknak (is) a jellemzői közé tartozik (Szabó 1979: 86, Kálmán 1966: 58). Ezt elfogadva feltételeznünk kell, hogy mindhárom vizsgált típusváltozó esetében a nagydobronyi mintában magasabb lesz a nem-standard (nyelvjárási háttérű) változatok előfordulási aránya, mint a minta másik, nagyobb részében, hiszen a nagydobronyi nyelvjárást a palóccal rokonítják a szakirodalomban.

A nákozás kapcsán hipotézisünk beigazolódni látszik: a vizsgált négy változópéldány közül háromnál szignifikánsan a nem nagydobronyi adatközlők a standardabbak, és a negyediknél is a nagydobronyi mintában magasabb a nákozók aránya.

A második típusváltozót figyelembe véve már nem ilyen egyértelmű a helyzet. Mindkét vizsgált változópéldánynál a nagydobronyi mintában magasabb a nem-standard változat aránya, de csak az egyiknél szignifikáns a két csoport közötti különbség. Ennél a változónál nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a családi *-nál/-nél* helyhatározórag *-hoz/-hez/-höz* helyett való használatát nemcsak a palóc, hanem az északkeleti nyelvjárások egyik jellemzőjeként is emlegetik.

A harmadik típusváltozó kapcsán csak azt állapíthatjuk meg, hogy a négy változópéldány közül háromnál a nagydobronyiak, egynél azonban a nem nagydobronyiak bizonyultak standardabbnak, ám az eltérés egyik esetben sem szignifikáns. A *-tól/-től* ragos változatok viszonylag magas előfordulási aránya mind a nagydobronyi, mind pedig a nem nagydobronyi középiskolások körében egyrészt megcáfolja a 40 évvel ezelőtt írt akadémiai leíró nyelvtan azon állítását, miszerint a változat „a köznyelvből ma már csaknem teljesen kipusztult”, másrészt pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy a hasonlítás *-tól/-től* raggal való kifejezése a kárpátaljai magyar középiskolások nyelvhasználatában is gyakori jelenség.

6. Összefoglalás

Előadásunk elején négy kérdést fogalmaztunk meg.

Nézzük, hogy a fenti adatok alapján milyen választ adhatunk a kérdésekre.

Kérdőíves vizsgálatunk szerint a nagydobronyi és nem nagydobronyi középiskolások nyelvhasználatában között az általunk nem vizsgált illabiális *á*-záson kívül is vannak (empirikus adatokkal alátámasztható szignifikáns) eltérések, ám ezek a vizsgált változók kis körére terjednek ki. Mindössze egyetlen olyan típusváltozót találtunk (nákozás), amelynél a nagydobronyi minta jelentős eltérése a nem nagydobronyitól következetes volt. Általában a nem nagydobronyi középiskolások standardabbnak mutatkoztak, mint a nagydobronyiak.

Annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy palóc-e a nagydobronyiak nyelvjárása, nem jutottunk közelebb, ám a kérdés egy újabb nézőpontból való felvetésével talán mégis hozzájárultunk valamivel a megoldáshoz vezető út megtalálásához.

Irodalom

- Balogh Lajos 1991. Palócok a Kárpátalján? In: Hajdú Mihály–Kiss Jenő szerk., *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. Budapest: ELTE. 63–66.
- Balogh Lajos–Debreceni Anikó 1995. Nagydobrony helye a kárpátaljai magyar nyelvjárások rendszerében. In: Kassai Ilona szerk., *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest: MTA Nyelv-tudományi Intézet. 155–161.
- Horváth Katalin (Gorvat, E. I.) 1992. Vengerszkije govori Zakarpatyja. *Acta Hungarica* I: 20–21.
- Horváth Katalin–Lizanec Péter 1993. A kárpátaljai magyar nyelvjárások főbb sajátosságairól. In: *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó. 57–74.
- Kálmán Béla 1966. *Nyelvjárásaink*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Lizanec Petro–Horváth Katalin 1981. A kárpátontúli magyar nyelvjárások főbb sajátosságairól. *Magyar Nyelvjárások XXIV*: 3–18.
- Móricz Kálmán 1993. *Nagydobrony*. Budapest: Hatodik Síp Alapítvány.
- Szabó Géza 1979. *A magyar nyelvjárások*. Budapest: Tankönyvkiadó.